

ks. Jacek Urban

 <https://orcid.org/0000-0003-1790-2601>

 archiwariusz@gmail.com

UNIwersytet Papiński Jana Pawła II w Krakowie

 <https://ror.org/0583g9182>

Adam Stefan Sapieha –
pierwszy arcybiskup metropolita krakowski

 <https://doi.org/10.15633/tes.12201>

ABSTRAKT

Adam Stefan Sapieha – pierwszy arcybiskup metropolita krakowski

W 1995 roku ks. prof. Bolesław Kumor opublikował artykuł poświęcony abp. Adamowi Stefanowi Sapieże jako metropolicie krakowskiemu. Został on ogłoszony drukiem w książce pt. „Kardynał Adama Stefan Sapieha”, pod redakcją Stanisława Stępnia, która ukazała się w Przemyśle. Tekst liczy sobie 5 stron. W ciągu minionych 30 lat pojawiły się kolejne prace poświęcone Księciu Niezłomnemu, a przede wszystkim edycja jego tekstów w pomnikowej 5-tomowej kolekcji pt. „Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam S. Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych”, pod red. ks. prof. Józefa Mareckiego (Kraków 2020). Niniejszy artykuł składa się z trzech części. W pierwszej przedstawiono Adama S. Sapiechę w pierwszych latach pasterzowania w diecezji krakowskiej. Od 1912 do 1925 roku był księciem-biskupem krakowskim. W zasadniczej części artykułu zajęto się Adamem S. Sapiechą jako arcybiskupem krakowskim, a następnie jako metropolitą krakowskim. W trzeciej części ukazano jego aktywność w latach II wojny światowej i w pierwszych latach komunizmu (1939–1951). Nadal był arcybiskupem metropolitą krakowskim, ale jego działalność (podobnie jak w Książęco-Biskupim Komitecie Pomocy dla Dotkniętych Klęską Wojny w latach 1914–1918) wykaczała poza teren metropolii krakowskiej. To wtedy współcześni nazwali go Księciem Niezłomnym. Rzeczywiście w tym okresie wielu zgodnie określało go jako reprezentanta narodu polskiego. Będąc metropolitą krakowskim, stał się nieformalnym metropolitą Polaków.

SŁOWA KLUCZOWE: Adam Stefan Sapieha, Kraków, archidiecezja, metropolia, międzywojnie

ABSTRACT

Adam Stefan Sapieha — the first metropolitan archbishop of Kraków

In 1995, Reverend Professor Bolesław Kumor published an article examining Archbishop Adam Stefan Sapieha's tenure as the Metropolitan of Kraków. This study was published in the collective volume entitled "Kardynał Adam Stefan Sapieha", edited by Stanisław Stępień (Przemyśl). The text spans five pages. Over the past thirty years, further works dedicated to the "The Indomitable Prince" have been published. Most notably, his writings were compiled in a monumental five-volume collection entitled "Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam S. Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych", edited by Reverend Professor Józef Marecki (Kraków 2020). Consequently, an opportunity has arisen to revisit this subject. The article is structured into three parts. In the first section, the author presents Adam S. Sapieha during his initial years of pastoral ministry in the Diocese of Kraków. From 1912 to 1925, he served as the Prince-Bishop of Kraków. The core of the article addresses Adam S. Sapieha's role first as the Archbishop of Kraków, and subsequently as the Metropolitan of Kraków. The final section examines his activities during World War II and the early years of communism (1939–1951). Although he remained the Archbishop Metropolitan of Kraków, his endeavors during this period—much like his earlier involvement with the Prince-Bishop's Relief Committee for War Victims between 1914 and 1918—extended far beyond the boundaries of the Kraków metropolis. It was during this time that his contemporaries bestowed upon him the moniker of the "The Indomitable Prince". Indeed, during this era, various factions widely recognized him as a primary representative of the Polish nation. While formally serving as the Metropolitan of Kraków, he effectively became the informal metropolitan of all Poles.

KEYWORDS: Adam Stefan Sapieha, Kraków, archdiocese, metropolis, interwar period

Dnia 3 marca 1912 roku w Krakowie odbył się uroczysty ingres nowego biskupa do katedry na Wawelu. Został nim ksiązę biskup Adam Stefan Sapieha¹. Nowy pasterz obejmował diecezję, która liczyła ok. 942 tysiące katolików w 184 parafiach i 28 ekspozyturach. W duszpasterstwie pracowało 345 księży diecezjalnych i 14 zakonnych. Katechetów stałych było 69. Seminarium duchowne liczyło 90 kleryków².

Młody biskup musiał się zmierzyć z trudnym środowiskiem inteligenckiego i ziemiańskiego Krakowa³. Innym poważnym problemem wobec którego stanął, był kierunek wychowania alumnów w Krakowskim Seminarium Duchownym⁴.

1 Relatio de ingressu seu de inthronisatione Celsissimi Principis Episcopi Adami Stephani Sapieha in sedem Sancti Stanislai Episcopi Martyris, Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Acta actorum capituli, sygn. Aa 36, s. 131–133; List ingresowy A. S. Sapiehy z 3 III 1912, „Notificationes e Curia Principis Episcopi Cracoviensis” 1912, nr 3–4, s. 23–31. Akcent położył na rodzinę: „rodzina to pierwszy święty związek, przybytek zaciszny wiary, dobrych obyczajów, tradycji świętych, twierdza [...]. W niej młode pokolenia, w atmosferze miłości wzajemnej, uczą się poświęcenia, wyrzeczenia własnej wygody, egoistycznych przyzwyczajęń”. Do duchowieństwa mówił, że „troska duszpasterska ma być współczująca, szukająca dusz, ale niezapominająca także o stronie ziemskiej człowieka, o jego niedostatkach i bólach”. Przestrzegał kapłanów przed pychą i przywiązaniem do dóbr doczesnych. Trzecim tematem swojego wystąpienia uczynił miłość Ojczyzny.

2 *Elenchus venerabilis cleri tam saecularis quam regularis dioeceseos Cracoviensis S. Sedi Apostolicae immediatae subjectae pro Anno Domini 1912*, Cracoviae 1912, s. 270–271.

3 J. Czajowski, *Kardynał Adam Stefan Sapieha*, Wrocław 1997, s. 34–36. O swych stosunkach z konserwatystami krakowskimi Sapieha napisał: „W stosunkach z świeckimi spotkałem się zawsze od początku z chęcią opanowania mnie przez partię polityczną, tak zwaną krakowską. Już w czasie konsekracji zaczęły się te starania, a po przyjeździe do Krakowa wystąpiły otwarcie. Zbyt jednak niezgrabnie postępowano, podchlebstwem działano, ale nie przekonywaniem, a gdy poznano, że nie idę na to, zaczęto się dąsać i krytykować, wreszcie utworzyło się zupełnie nienawistne grono zwalczające” (J. Urban, *Pierwsze lata posługi księcia-biskupa Adama Stefana Sapiehy w diecezji krakowskiej*, w: *Charisteria Tito Górski oblata. Studia i rozprawy ofiarowane profesorowi Tytusowi Górskiemu*, red. R. M. Zawadzki, S. Stabryła, Kraków 2003, s. 280).

4 Podejmując prace pasterskie w diecezji, najpierw zajął się Seminarium Duchownym w Krakowie. Ówczesny rektor seminarium, bp Anatol Nowak, sufragan krakowski, zajęty sprawami diecezji w okresie choroby kard. Jana Puzyny, nie był w stanie skutecznie prowadzić placówki. W tym zadaniu wyręczał go ojciec duchowny ks. Edward Komar, co nie służyło właściwemu rozwojowi kleryków. Zauważywszy

Od początku roku akademickiego 1912/1913 książe biskup Adam S. Sapieha polecił, by w krakowskim kościele akademickim św. Anny głoszone w każdą niedzielę specjalne kazania dla studentów i inteligencji. Inicjatywa ta została przyjęta z uznaniem. Wcześniej, bo już wiosną 1912 roku podjął trud wizytacji kanoniczych. Pierwszym wizytowanym przez niego był dekanat nowotarski. Właśnie wizytacje dały okazję poznania biskupa otwartego na sprawy i Boże, i ludzkie. Jako biskup krakowski przewodniczył wielu uroczystościom kościelnym i patriotycznym⁵. Wizyta księcia biskupa wśród robotników w kopalniach węgla kamiennego w Jaworznie w 1913 roku stała się wydarzeniem bez precedensu w kontaktach hierarchii kościelnej ze światem robotników⁶. Po dwu latach biskupstwa stanął wobec wyzwania rzuconego przez wybuch wojny światowej.

Na wieść o wybuchu I wojny światowej wydał wszystkim księżom proboszczom i wikariuszom nakaz pozostania na miejscu swego pasterzowania. Na zapowiedź wysiedlenia mieszkańców wsi wokół twierdzy Kraków wezwał księży, aby otoczyli opieką rodziny wysiedlonych, a diecezjan do przyjęcia tych, którzy musieli opuścić swoje domy. W miarę wzmaganie się działań wojennych organizował doraźne wydawanie posiłków przy dworcach kolejowych dla uciekinierów, zabiegał o szpitale dla rannych żołnierzy i ludności cywilnej. W początku listopada 1914 roku z Krakowa i okolic wysiedlono ok. 100 tysięcy osób. Wysiedleńców umieszczono w obozach na terenie Czech, Moraw i Austrii. Z jego inicjatywy powstał memoriał o stanie sanitarnym w obozach przesiedleńców, który przekazał władzom wiedeńskim. Szczególną troską otoczył sieroty obozowe. Zaczęto je sprowadzać do Krakowa i umieszczać w domach i schroniskach⁷. Na Boże Narodzenie 1914 roku ogłosił słynną odezwę do rodaków i do innych narodów o ratunek dla cywilnych ofiar wojny na terenie Galicji, przez

to, nowy biskup krakowski zwolnił bp. Nowaka z obowiązków rektora, a następnie – wobec ciągłego wpływu ojca duchownego na sprawy zewnętrzne seminarium, 6 stycznia 1914 roku zwolnił wszystkich przełożonych seminarium.

5 W 1912 roku przewodniczył liturgii w 300-lecie śmierci ks. Piotra Skargi w uroczystości zorganizowanej przez Katolicki Zjazd Skargowski. W 1913 roku w 50. rocznicę wybuchu powstania styczniowego w Kościele Mariackim w Krakowie, w obecności weteranów powstania, a także młodzieży celebrował uroczystą mszę św.

6 J. Wolny, *Biogram kardynała Adama Stefana Sapiehy*, w: *Książe Niezlomny. Kardynał Adam Stefan Sapieha*, red. R. Bogacz, Kraków 2001, s. 18–19.

7 Zob. W. Wróbel, *Troska biskupa Adama Sapiehy o wysiedlonych i uchodźców w latach 1914–1916*, Kraków 1999.

którą przesuwiał się walec wojenny, niszcząc wszystko po drodze. Apel Sapiehy przedrukowały pisma nie tylko polskie, ale i wiele dzienników europejskich i amerykańskich. Następnie na początku 1915 roku zorganizował komitet ratunkowy. Komitet otrzymał statut i oficjalną nazwę: „Krakowski Biskupi Komitet Pomocy dla Dotkniętych Klęską Wojny”, powszechnie odtąd znany jako KBK – Książęco-Biskupi Komitet. Według statutu Książęco-Biskupi Komitet był instytucją publicznego miłosierdzia, która nie kieruje się żadnymi celami politycznymi. Zadaniem KBK było niesienie trwałej lub doraźnej pomocy tym wszystkim mieszkańcom Galicji i Królestwa Polskiego, którzy utracili wszystko na skutek działań wojennych. Na czele Komitetu stanął Adam S. Sapieha. Jak napisał prof. Emil Godlewski „ksiądz biskup Sapieha był nie tylko przewodniczącym Komitetu, każdy, kto w tym zespole ludzi pracował, pamiętał i czuł przez cały czas tej pracy, że On był jej duszą, inicjatorem rozlicznych poczynań, a interesował się naprawdę nawet drobniejszymi szczegółami działalności”⁸. KBK podzielono na sekcje. Najbardziej wszechstronną działalność podjęła sekcja sanitarna. Powstały kolumny sanitarne. Były to ruchome punkty lekarskie docierające do grup ludności zagrożonych zwłaszcza epidemiami tyfusu, cholery, czerwonki czy ospy. Na terenie Galicji i Kongresówki przeciw ospie zaszczepiono prawie 2 mln ludzi. Troskliwie zajęto się dziećmi. Chore na gruźlicę leczono w nowo utworzonym sanatorium pod Nosalem w Zakopanem, a dzieci jagliczne leczono w Witkowicach nad Krakowem. Do szpitali przyjmowano ludzi bez względu na wiek, płeć, wyznanie, czy narodowość⁹. KBK najpierw przekroczył granice diecezji krakowskiej, następnie przekroczył granice Galicji, docierając do Królestwa Polskiego¹⁰. Sława Książęco-Biskupiego Komitetu w istotny sposób pozwoliła przekonać tę część kościelnego środowiska Krakowa, które dotąd bez entuzjazmu przyjmowało nowego biskupa.

8 E. Godlewski, *Działalność księcia metropolity Adama Stefana Sapiehy w okresie Wielkiej Wojny*, w: 25 lat pasterzowania Księcia Metropolity Adama Stefana Sapiehy, red. F. Machay, Kraków 1937, s. 36.

9 B. Przybyszewski, *Adam Stefan kardynał Sapieha. Pasterz dobry – Ksiądz niezłomny 1867–1951*, Łańcut 2002, s. 82–120 (kalendarium działalności społecznej księdza biskupa podczas I wojny światowej).

10 A. Szal, *Działalność delegacji przemyskiej Książęco-Biskupiego Komitetu w okresie pierwszej wojny światowej*, w: *Kardynał Adam Stefan Sapieha. Środowisko rodzinne, życie i dzieło*, red. S. Stępień, Przemysł 1995, s. 151–155.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, najpierw w warunkach kruche-
go pokoju, a następnie wobec wojny z bolszewikami w 1920 roku Adam S. Sa-
pieha kontynuował zadania pasterza Kościoła krakowskiego¹¹.

Model biskupa w organizmie diecezji jasno określił Sobór Trydencki. Biskup
w obrębie swej diecezji wykonywał wszelką władzę kościelną, a więc tak władzę
sakramentalną, jak też i władzę zarządzania. Z mocy swej władzy sakramental-
nej biskup wykonywał: (1) *iura ordinis communia* czyli prawa, które służą każ-
demu kapłanowi jak chrzest, spowiedź czy Eucharystia. Ale też: (2) *iura ordinis
reservata* czyli propria, to jest funkcje duchowne, wymagające nieodzownie
święceń biskupich, służące więc wyłącznie biskupowi, jak udzielanie święceń
kapłańskich, konsekracja kościołów, święcenia olejów itd.

Natomiast władza biskupiego zarządzania objęła wszystkie możliwe kie-
runki kościelnego urzędu: ustawodawstwo, nadawanie urzędów kościelnych,
udzielanie dyspens, sądownictwo kościelne, utrzymywanie karności między
duchowienstwem, ustanawianie, przemiana i znoszenie beneficjów, zwoływa-
nie synodów diecezjalnych, wychowanie kleryków, czuwanie nad zarządem
majątku kościelnego, troska o instytucje i stowarzyszenia kościelne¹².

Jako nauczyciel wiary Adam S. Sapieha ogłaszał listy pasterskie. Były to wiel-
kopostne listy do diecezjan, do młodzieży, a także listy rocznicowe i synodalne.
Uwagę zwraca jego list o wychowaniu chrześcijańskim, o Kościele z 1925 roku
i przeciw uleganiu propagandzie antykatolickiej. Jego listy pasterskie były sil-
nie pastoralne. Najpierw zamieszczał opis sytuacji społecznej, religijnej i mo-
ralnej, następnie ostrzegał przed niebezpieczeństwami, a w końcu wskazywał
niezbędne cele i środki do ich realizacji. W listach pasterskich wiele miejsca
poświęcał małżeństwu i rodzinie, mocno także podkreślał postawy patriotycz-
ne, wierny swoim listom programowym. Obdarzony darem dużej aktywności

11 J. Wolny, *Biogram Adama Stefana Sapiehy*, s. 36–37. Na wieść o rozbrojeniu wojsk austriackich 3 listopa-
da 1918 roku odprawił w katedrze na Wawelu dziękczynną mszę św. i zaintonował *Te Deum*. 11 listopada
błogosławił oddziałom idącym na odsiecz walczącego Lwowa. Rok później w obecności Józefa Piłsud-
skiego, gen. Józefa Hallera – dowódcy Błękitnej Armii i gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego – dowódcy
armii wielkopolskiej, odprawił mszę św. w intencji ojczyzny, mówiąc o odpowiedzialności przed Bo-
giem za dar wolnej Polski. W 1920 roku zaangażował się w plebiscyt na Górnym Śląsku, który miał się
odbyć w marcu następnego roku. W 1922 roku zdecydował się kandydować do senatu z listy Chrześci-
jańskiego Związku Jedności Narodowej. Program chrześcijańskiej demokracji był mu najbliższy i tej
orientacji pozostał wierny. Później sprzyjał Stronnictwu Pracy, jako kontynuatorowi chadecji. Jego
pobyt w senacie trwał jedynie rok. Papież Pius XI polecił bowiem biskupom i księżom zasiadającym
w sejmie i senacie rezygnację z piastowania tych funkcji.

12 E. Rittner, *Prawo kościelne katolickie*, t. 1, Lwów 1907, s. 167.

częściej niż do listów pasterskich, podobnie jak do kazań, sięgał po inne formy wypowiedzi, które lepiej wyrażały jego duszpasterski styl¹³.

Jako szafarz sakramentów stosunkowo rzadko udzielał sakramentu chrztu, podobnie było z błogosławieniem małżeństw. Między innymi w katedrze na Wawelu błogosławił ślub Gabriela Bourbona z księżną Cecylią Lubomirską¹⁴.

Arcybiskup krakowski

Datę 14 grudnia 1925 roku nosi bulla papieża Piusa XI, który ustanowił dotychczasowego księcia biskupa krakowskiego arcybiskupem metropolitą krakowskim. Jako arcybiskup nadal wykonywał swoje obowiązki pasterskie. Pośród nich m.in. prowadził pogrzeby sługi Bożego o. Pawła Smolikowskiego (1926), Juliusza Słowackiego (1927), Józefa Piłsudskiego (1935) i Wincentego Witosa (1945). Prowadził pogrzeby wielu kapłanów. Systematycznie odwiedzał katedrę na Wawelu, kościół Mariacki, kościoły Krakowa, diecezjalne i zakonne. Jego duszpasterski styl wyrażają wizytacje kanoniczne, jego kontakt zarówno z kapłanami, jak i ludźmi świeckimi. Dla wielu z nich były to niezapomniane przeżycia¹⁵.

Jednym z najważniejszych zadań stojących przed każdym biskupem jest troska o formację intelektualną i duchową kandydatów do kapłaństwa. Studia teologiczne alumni odbywali na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. W latach jego rządów w krakowskim seminarium duchownym na pięciu rocznikach było 110–120 kleryków. Dotacja państwowa pokrywała połowę kosztów utrzymania. Najzdolniejszych kleryków posyłał na studia zagraniczne. Nakładów wymagał gmach seminarium duchownego pod Wawelem.

13 E. Florkowski, *Listy pasterskie Adama Stefana Sapiehy*, w: *Księga sapieżyńska*, t. 1, red. J. Wolny, Kraków 1982, s. 179–196.

14 Z. Wilgusz, *Kronika życia i działalności Adama Stefana kardynała księcia Sapiehy*, w: *Kardynał Adam Stefan Sapieha. Środowisko rodzinne, życie i dzieło*, s. 203–242.

15 B. Przybyszewski, *Adam Stefan kardynał Sapieha*, s. 124–125. Jak o nim napisał abp Eugeniusz Baziak: „był najszczęśliwszy, gdy mógł bezpośrednio zetknąć się ze swym pobożnym ludem. Nie czuł nigdy zmęczenia przy udzielaniu Sakramentu Bierzmowania. Z miłością katechizował dzieci. Żywo interesował się każdym przejawem życia parafialnego. Przemówienia jego były krótkie, ale głęboko zapadały w dusze, rozpalały, porywały do czynu”.

W 1927 roku staraniem Adama S. Sapiehy rozbudowano seminarium o nowe skrzydło¹⁶.

W latach arcybiskupich rządów Adama S. Sapiehy diecezja krakowska powiększyła się o kilkadziesiąt parafii. W samym Krakowie o parafie w Borku Fałęckim, na Grzegórkach, w Olszanicy, w Płaszowie, na Azorach, Woli Duchackiej, w Bronowicach Małych, Przegorzałach i Czyżynach. Za każdą nową parafią, nowym kościołem, nowym zgromadzeniem zakonnym przyjętym do Archidiecezji Krakowskiej stoi biskup miejsca i jego troska o zapewnienie najlepszych warunków duszpasterstwa¹⁷.

Odkąd z woli Bożej objęliśmy rządy diecezji krakowskiej – pisał – jedną z trosk, która najżywiej przejmuję serce nasze, to pragnienie, aby wszystkim wiernym, pieczy naszej powierzonym, umożliwić i ułatwić słuchanie mszy św., uczęszczanie do sakramentów świętych i słuchania słowa Bożego. Żał mi tego ludu, który w rozległych parafiach, z dala od kościoła mieszkając, tylko z wielkim trudem i móżołem, często z narażeniem swego zdrowia musi znaczne przemierzać przestrzenie, by się dostać do świątyni Pańskiej [...]. Żał nam szczególnie ludzi podeszłego wieku, słabego zdrowia, dzieci [...]. Szczęśliwymi byśmy się czuli, gdyby w każdej wiosce Diecezji naszej stanąć mógł kościółek, a przy nim zamieszkać kapłan¹⁸.

Dla dzieła budowy nowych kościołów bp. Sapieha utworzył Diecezjalny Fundusz Mszalny. Książę biskup „zarządzał nadto składki w kościołach, pukał do kolatorów i bogatych przedsiębiorstw (kopalnie, huty), dawał ze swego, zachęcał samych zainteresowanych do hojności. Sam dokonywał lokalizacji kościołów. Wybierał przedsiębiorczych kapłanów i nieraz «rzucał ich na pełne wody» ze skromnymi środkami i swym błogosławieństwem, byle nadążyć z postępowaniem demograficznym i stworzyć możliwie gęstą sieć placówek duszpasterskich. Byłe na karcie diecezji nie było białych plam, bez domów Bożych”¹⁹. Zadbał także

16 J. Kracik, *Krakowskie Seminarium Duchowne w latach 1911–1951*, w: *Księga sapieżyńska*, t. 1, s. 197–203.

17 J. Kracik, *Rozwój sieci parafialnej i dekanalnej diecezji krakowskiej w latach 1912–1951*, w: *Księga sapieżyńska*, t. 1, s. 409–436.

18 „Notificationes e Curia Principis Episcopi Cracoviensis” 1913 nr 2–3, s. 13.

19 *Przemówienie bp. Juliana Groblickiego na temat działalności kard. A. Sapiehy, wygłoszone w katedrze na Wawelu podczas nabożeństwa z okazji setnej rocznicy jego urodzin, Kraków 12 V 1967 r.*, w: *Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam Stefan Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych*, red. J. Marecki, t. 1: *Działalność duszpasterska*, red. M. Marosz, Kraków 2020, s. 452. Za jego rządów w diecezji krakowskiej zbudowano 65 nowych kościołów.

o kapłanów wysłużonych. W 1925 roku zbudował Dom Księży Emerytów przy Kościele św. Marka w Krakowie, naprzeciw Pałacu Książąt Lubomirskich.

Nieustannie towarzyszyła mu idea czynnego chrześcijańskiego miłosierdzia. W okresie międzywojennym kilka razy sięgał po wypróbowaną w latach 1915–1918 formę komitetu. W 1924 roku powołał Ratunkowy Komitet Biskupi dla Niesienia Pomocy Biednym, który następnie po 1925 roku, aż do wybuchu II wojny światowej, działał jako Arcybiskupi Komitet Ratunkowy. W 1926 roku powołał Księżęco-Metropolitalny Komitet Pomocy dla Dotkniętych Kłeską Bezrobocia. Komitet w roku założenia wydawał ćwierć miliona darmowych obiadów. Podczas mroźnej zimy 1929 roku powołał Komitet Pomocy dla Dotkniętych Kłeską Mrozów. Bieda i głód czasu wielkiego kryzysu gospodarczego skłoniły go do założenia w 1931 roku Komitetu Pomocy Głodnym. Reagował na klęski żywiołowe. Dwukrotnie, najpierw w 1925, a następnie w 1934 roku południe Polski nawiedziła powódź. Natychmiast przystąpił do akcji pomocy powodzianom²⁰.

W tym czasie dojrzewała idea ogólnopolskiej organizacji „Caritas”. Inicjatywa wyszła z Poznania i sięga początku XX wieku. Istniejący tam „Związek Polskich Katolickich Towarzystw Dobroczynnych” w 1922 roku został przemianowany na Związek Caritas ze strukturą wzorowaną na Caritas niemieckiej. Gdy w latach dwudziestych Europa została dotknięta kryzysem ekonomicznym, prymas August Hlond zachęcał do powoływania diecezjalnych Związków Caritas w każdej diecezji. Diecezjalne Związki Caritas powstały najpierw w Katowicach (1929), a następnie w Warszawie (1930) i Kielcach (1931).

Do idei organizacji „Caritas” w Krakowie początkowo odnoszono się z dużą rezerwą. Zgadzano się, że jedna duża organizacja miłosierdzia będzie silniejsza od kilkunastu małych, ale żywiono obawę, że nie uniknie centralizacji i biurokratyzowania. Przeciwnicy przekonywali, że miłosierdzie nie może być administrowane. Adam S. Sapieha przez kilka lat czekał. Nie akceptował tego, że rząd dąży do rozciągnięcia kontroli nad działalnością kościelnych organizacji charytatywnych. Jako członek Komisji Prawnej Episkopatu brał udział w rozmowach z rządem, broniąc praw kościelnych instytucji charytatywnych.

20 Apele Arcybiskupiego Komitetu Ratunkowego dla Krakowa o pomoc dla potrzebujących z lat 1931–1938, w: *Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam Stefan Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych*, red. J. Marecki, t. 3: *Działalność charytatywna*, red. S. Furtak, J. Marecki, Kraków 2020, s. 224–226, 236–237, 241–242, 244–245, 252–255.

Przypominał, że pomoc potrzebującym jest nie tylko czynem społecznym, ale dla wielu także religijnym.

3 grudnia 1933 roku w sali krakowskiego Domu Katolickiego spotkały się zarządy krakowskich katolickich stowarzyszeń dobroczynnych i placówek opiekuńczo-wychowawczych. Przewodniczył abp Adam S. Sapieha, który wskazał na zasadność powołania Caritas Archidiecezji Krakowskiej. Przystąpiono do głosowania. Wszyscy jednomyślnie opowiedzieli się za przystąpieniem do związku dobroczynności Archidiecezji Krakowskiej „Caritas” z zachowaniem odrębności. 9 stycznia 1934 roku Związek Caritas Archidiecezji Krakowskiej uzyskał osobowość prawną. Adam S. Sapieha w „Notificationes” zamieścił odezwę, w której określił zadania „Caritas”. Związek Caritas miał łączyć wszystkie wysiłki dobroczynności katolickiej i być centralą dobroczynności diecezjalnej. To oznaczało, że wszystkie katolickie stowarzyszenia, instytucje i zakłady dobroczynne, wychowawcze i opiekuńcze winny przystąpić do tegoż związku w charakterze członka. Uznano, że tego domaga się interes chrześcijańskiej dobroczynności²¹.

W sprawozdaniu za rok 1935 napisano, że w opiece tzw. otwartej wydano w naturze i pieniądzach blisko 400 tysięcy złotych. Na domy noclegowe, kuchnie, opiekę nad chorymi, żłobki, ochronki, bursy, przytułki wydano ok. dwa miliony złotych. W 68 ochronkach było 4705 wychowanków, w 33 zakładach wychowawczych i bursach 1620, w 12 zakładach specjalnych 2770 osób, w 10 przytułkach 1070 starców, w 4 żłobkach 355 dzieci. Dalej sprawozdanie wymienia korzystających z kolonii i półkolonii. Jest to rzeczywiście imponujące zestawienie, zwłaszcza jeśli pamiętać, że niezbędne fundusze w ogromnej większości pochodziły z ofiar społeczeństwa, przecież nie bogatego. Krakowskie organizacje charytatywne zachowując odrębność swoich struktur, kontynuowały swoją działalność, odtąd bardziej zharmonizowaną, bardziej świadomą swoich potrzeb i zasięgu. Sprawozdawczość pozwalała stworzyć całościowy obraz dobroczynnych organizacji, ich poczynąń, pozwalała też skuteczniej nimi kierować. Adam S. Sapieha mocno podkreślał, że Caritas to nie tylko

21 W odezwie zapisano, że celem Związku „Caritas” jest zrzeszenie katolickich stowarzyszeń i zakładów dobroczynnych, wychowawczych i opiekuńczych na obszarze Archidiecezji Krakowskiej, dla uzgodnienia, udoskonalania i popierania ich działalności, dla planowego rozwoju akcji dobroczynnej, dla porozumienia się i współdziałania o sprawach dobroczynności z władzami państwowymi i samorządowymi oraz z pokrewnymi organizacjami poza Archidiecezją i dla szerzenia i pogłębiania w społeczeństwie idei katolickiej dobroczynności.

pieniądze z ofiar, ale Caritas to przede wszystkim ludzie. Z czasem obok dotychczasowych form pojawiły się nowe. Troska o posiłek dla dzieci szkolnych, ale także o zapewnienie im prawidłowego rozwoju fizycznego, o sport, o wakacje. W Krakowie z inicjatywy Caritas powstały bursy dla młodzieży rzemieślniczej, powstał także pierwszy dom dla samotnych matek, a w miejsce baraków po ogrzewalni zorganizowano schronisko²².

Adam S. Sapieha rozumiał potrzeby nowoczesnego duszpasterstwa, a jego formy wytyczał na licznych zjazdach, kursach i konferencjach dla duchowieństwa. Mianował pierwszego duszpasterza akademickiego w Polsce. Dla pogłębienia życia religijnego, w myśl wskazań Piusa XI założył Akcję Katolicką, opartą najpierw na bractwach religijnych, zwłaszcza na Żywym Różańcu, a następnie na czterech kolumnach stanowych. Dla potrzeb Akcji Katolickiej wznosił pierwszy w Polsce Dom Katolicki w Krakowie (obecnie Filharmonia), materialnie i duchowo wspierał budowę kilkudziesięciu domów katolickich w parafiach Archidiecezji Krakowskiej²³. Dużą wagę przywiązywał do rozwoju prasy katolickiej. Na Boże Narodzenie 1924 roku ukazał się pierwszy numer nowego tygodnika diecezji krakowskiej, a niebawem archidiecezji, pt. „Dzwon Niedzielnny”, który ukazywał się do wybuchu II wojny światowej²⁴.

Metropolita krakowski

Kodeks prawa kanonicznego Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego promulgowany przez papieża Benedykta XV 27 maja 1917 roku wszedł w życie 19 maja 1918 roku. To oznaczało, że wszelkie kodyfikacje prawne około organizacji Kościoła katolickiego w Polsce po 11 listopada 1918 roku, były prowadzone zgodnie z jego literą i duchem. Diecezja krakowska od 1880 roku była diecezją wyjątą, bezpośrednio poddaną Stolicy Apostolskiej. Zgodnie z kanonem 285

22 B. Panek, *Krakowskie organizacje charytatywne w latach 1918–1939*, Kraków 1986, s. 133.

23 B. Przybyszewski, *Adam Stefan kardynał Sapieha*, s. 125–126.

24 Wezwanie bp. A. S. Sapiehy skierowane do kapłanów w sprawie poparcia i kolportażu tygodnika „Dzwon Niedzielnny”, zamieszczone w „Notificationes” listopad–grudzień 1924 r., w: *Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam Stefan Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych*, red. J. Marecki, t. 2: *Działalność organizacyjno-kościelna*, red. A. Czocher, Ł. Marek, Kraków 2020, s. 163–165. „Dzwon Niedzielnny” ukazywał się w latach 1925–1939 jako archidiecezjalny ilustrowany tygodnik. Jego redaktorem naczelnym został ks. dr Franciszek Mirek. Natomiast po zakończeniu II wojny światowej Adam S. Sapieha w istotny sposób przyczynił się do powstania „Tygodnika Powszechnego”.

i 1594 kodeksu prawa kanonicznego biskup diecezjalny powinien wybrać na drugą instancję dla spraw rozpatrywanych przez jego sąd biskupi trybunał metropolitalny. Tymczasem 27 listopada 1918 roku książę biskup Adam S. Sapieha zwrócił się do Stolicy Apostolskiej z prośbą, aby wobec trudności w kontakcie ze stolicami metropolitalnymi w Gnieźnie i Poznaniu, trybunałem II instancji dla sądu krakowskiego był sąd biskupi w Tarnowie. Dnia 13 stycznia 1919 roku Kongregacja Konsystorialna zgodziła się, dodając jednak „że jedynie do czasu aż znikną trudności natury politycznej, kiedy wybierze sobie sąd pobliskiego metropolity”²⁵. Kilka lat później, 16 marca 1924 roku, Adam S. Sapieha prosił Stolicę Apostolską, aby trybunałem II instancji dla sądu krakowskiego był sąd metropolitalny gnieźnieński i poznański. Trybunał poznański był dla sądu krakowskiego trybunałem II instancji aż do II wojny światowej. Był to czas procedowania zapisów konkordatowych. Sam Adam S. Sapieha nie był zwolennikiem utworzenia metropolii kościelnej w Krakowie²⁶.

Mimo jego obiekcji w 1925 roku Kraków stał się metropolią kościelną. Kodeks prawa kanonicznego w kanonie 274 określił prawa i obowiązki, jakie spoczywają na metropolicie. Najważniejsze z nich to:

1. Obowiązek zwołania synodu prowincji, przynajmniej co 20 lat i przewodniczenie mu.
2. Ustanowienie sądu biskupiego II instancji.
3. Budowanie jedności²⁷.

Adam S. Sapieha zdawał sobie sprawę, że po 1917 roku trudno było już mówić o ścisłej zależności metropolitalnej. Sam w liście do diecezjan po ustanowieniu metropolii krakowskiej napisał, że współczesne prawodawstwo kościelne pozostawia tylko resztki z dawnej organizacji metropolitalnej, dając arcybiskupowi prawo do jedynie pewnego przewodnictwa we wzajemnym porozumieniu się biskupów²⁸.

Ad 1. Adam S. Sapieha jako arcybiskup zwołał w 1938 roku synod diecezjalny, natomiast jako metropolita krakowski nie zdołał przeprowadzić synodu prowincji. Szukając odpowiedzi na pytanie, dlaczego tego nie uczynił, zwraca się

25 J. Pasierbek, *Organizacja sądownictwa kościelnego w metropolii krakowskiej (1925–1975)*, „*Analecta Cracoviensia*” 10 (1978), s. 387.

26 B. Kumor, *Stanowisko biskupa Adama Stefana Sapiehy wobec reorganizacji Kościoła w Polsce i powstania metropolii krakowskiej (1920–1925)*, w: *Księga sapieżyńska*, t. 2, red. J. Wolny, Kraków 1985, s. 27–42.

27 B. Kumor, *Arcybiskup Adam Stefan Sapieha jako metropolita krakowski (1925–1951)*, w: *Kardynał Adam Stefan Sapieha. Środowisko rodzinne, życie i dzieło*, s. 164.

28 List A. S. Sapiehy z 8 XII 1925, „*Notificationes e Curia Principis Episcopi Cracoviensis*” 1925, nr 12, s. 1–2.

uwagę na to, że metropolia krakowska objęła tereny przynależne przed 1918 roku do trzech różnych zaborów, o różnym dziedzictwie ekonomicznym, kulturowym i prawnym, które dopiero się zrastały. Ponadto już w 1928 roku Episkopat Polski wystąpił z ideą synodu plenarnego jako integrującego życie kościelne Polski odrodzonej. Decyzja o przeprowadzeniu synodu plenarnego zwalniała metropolitów od obowiązku przeprowadzenia synodów prowincji. Do synodu plenarnego doszło w 1936 roku.

W doprowadzeniu do zwołania synodu prowincji zasadniczą przeszkodą stał się wybuch II wojny światowej, jej przebieg, a po jej zakończeniu rządy komunistyczne. Jedynym metropolitą (spośród siedmiu metropolitów trzech obrządków), który zdołał przeprowadzić synod metropolitalny, był abp wileński Romuald Jałbrzykowski w 1939 roku.

Ad. 2. Owszem, jedną z pierwszych decyzji nowego metropolity było utworzenie w Krakowie metropolitalnego trybunału sądowego II instancji dla biskupstw sufraganalnych, a więc dla biskupstw w Katowicach, Częstochowie, Kielcach i Tarnowie. Do 1925 roku II instancją dla sądu biskupiego w Kielcach był Sąd Metropolitalny w Warszawie, natomiast II instancją dla sądu kościelnego w Tarnowie był sąd metropolitalny we Lwowie. W Częstochowie od 1919 roku rezydował biskup pomocniczy wrocławski Władysław Krynicki, który był dla tej części diecezji wikariuszem generalnym i oficjałem sądu. W 1920 roku po przyznaniu Polsce Śląska Cieszyńskiego, w Cieszynie utworzono wikariat generalny i sąd duchowny, na czele których stanął ks. Jerzy Kwolek, wikariusz generalny biskupa wrocławskiego. Po III powstaniu śląskim w 1921 roku Górny Śląsk został podzielony na część polską i niemiecką. W 1922 roku powstała administracja apostolska w polskiej części Górnego Śląska, na czele której stanął ks. August Hlond. On też 28 lutego 1923 roku erygował trybunał I instancji, powołując oficjała, 6 sędziów prosynodalnych, obrońcę węzła małżeńskiego i notariusza.

Pierwszym oficjałem Sądu Metropolitalnego w Krakowie został ks. dr Marcelli Ślepicki. W jego skład wchodził między innymi kanonista tej miary co ks. dr Władysław Stawinoga, misjonarz św. Wincentego a Paulo, czy o. dr Wojciech Zmarz, franciszkanin. Od 1925 roku sąd metropolitalny w Krakowie był II instancją dla stolic sufraganalnych.

Ad. 3. W dziele budowania jedności zwraca uwagę kilka wątków. Pierwszy to konferencje episkopatu krakowskiej prowincji kościelnej. W źródłach

znajdujemy potwierdzenie, że pierwsza odbyła się 20 stycznia 1927 roku²⁹. Według relacji bp. Franciszka Lisowskiego z Tarnowa tego typu konferencja odbyła się także w 1935 roku w Częstochowie w związku z zapowiadającym synodem plenarnym. Znamy protokół posiedzenia biskupów metropolii krakowskiej z 23 lutego 1938 roku w sprawie taks za posługi religijne³⁰. O innych nie ma wiadomości, choć biskup częstochowski Teodor Kubina informował, że odbywały się regularnie. Dotąd jednak nie natrafiono na protokoły tych konferencji.

Drugi temat w dziele budowania jedności metropolitalnej to udział Adama S. Sapiehy w obsadzie stolic sufraganalnych. W diecezji tarnowskiej w omawianym czasie dwukrotnie doszło do obsady miejscowego biskupstwa. W 1932 roku biskup tarnowski Leon Wałęga zrezygnował. Papież Pius XI przyjął jego rezygnację, mianując go administratorem apostolskim diecezji tarnowskiej, a zarazem wyniósł go do godności arcybiskupa tytularnego. Arcybiskup Wałęga zmarł w roku następnym. W 1933 roku kolejnym biskupem tarnowskim został ks. bp Franciszek Lisowski, dotychczasowy biskup pomocniczy lwowski. Zmarł 4 czerwca 1939 roku. Kapituła wybrała wtedy wikariuszem kapitulnym ks. bp. Edwarda Komara, który wobec wybuchu II wojny światowej nadal sprawował swój urząd. Biskup Komar zmarł w 1943 roku jako administrator diecezji. Po nim wikariuszem kapitulnym został ks. Stanisław Bulanda. 4 marca 1946 roku nowym biskupem tarnowskim został ks. prof. Jan Stepa rektor lwowskiego Seminarium Duchownego. Zdaniem ks. prof. B. Kumora ci dwaj kapłani archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego, którzy zostali kolejnymi biskupami tarnowskimi, nie byli kandydatami krakowskiego metropolity.

Adam S. Sapieha w 1933 roku wziął udział w ingresie bp. Franciszka Lisowskiego do katedry tarnowskiej, a w 1946 roku konsekrował bp. Jana Stepę i uczestniczył w jego ingresie. Ponadto w katedrze tarnowskiej w 1947 roku udzielił święceń biskupich ks. Karolowi Pękali, nowemu biskupowi pomocniczemu diecezji tarnowskiej.

W omawianym okresie (1925–1951) trzykrotnie doszło do zmiany na urzędzie biskupa katowickiego. Pierwszy biskup katowicki ks. August Hlond został konsekrowany 3 stycznia 1926 roku przez metropolitę warszawskiego kard. Aleksandra Kakowskiego. Pół roku później bp Hlond został wyniesiony na stolicę prymasowską. Drugim biskupem katowickim został kapłan poznański

29 Z. Wilgusz, *Kronika życia i działalności Adama Stefana kardynała księcia Sapiehy*, s. 225.

30 *Protokół z posiedzenia biskupów metropolii krakowskiej w sprawie taks za posługi religijne z 23 II 1938 w Krakowie*, w: *Świadek dziejów narodu*, t. 2, s. 328–329.

ks. Arkadiusz Lisiecki. Jego na biskupa 24 października 1926 roku w Gnieźnie wyświęcił prymas Hlond. Biskup Lisiecki zmarł 13 maja 1930 roku. Trzecim biskupem katowickim został ks. Stanisław Adamski, 26 października 1930 roku wyświęcony na biskupa także przez prymasa Hlonda.

Jeśli chodzi o obsadę biskupstwa katowickiego, trudno mówić o wpływie metropolity krakowskiego na nominacje. Natomiast godny odnotowania jest fakt, że 31 grudnia 1925 roku Adam S. Sapieha przyjął wyznanie wiary i przysięgę od biskupa nominata diecezji katowickiej Augusta Hlonda³¹. Następnie 12 marca 1926 roku przyjął go u siebie, a 5 czerwca odwiedził go w Katowicach³². 1 października 1926 roku w Katowicach złożył wizytę drugiemu biskupowi katowickiemu Arkadiuszowi Lisieckiemu, a nazajutrz u siebie przyjął abp. Hlonda z wizytą pożegnalną. 10 października 1926 roku w Gnieźnie Adam S. Sapieha uczestniczył w ingresie abp. Augusta Hlonda na stolicę prymasów Polski, a 31 października w Katowicach brał udział w ingresie bp. Arkadiusza Lisieckiego³³. Wobec nieoczekiwanej śmierci bp. Lisieckiego w 50. roku życia, 7 grudnia 1930 roku przyjął trzeciego biskupa katowickiego ks. Stanisława Adamskiego³⁴. W 1937 roku konsekrował ks. Juliusza Bieńka na biskupa pomocniczego katowickiego.

W nowej diecezji częstochowskiej 2 lutego 1926 roku metropolita krakowski na Jasnej Górze konsekrował na pierwszego biskupa częstochowskiego ks. Teodora Kubinę. W jego sprawie, jako kandydata na biskupa częstochowskiego, zasięgano opinii abp Adama S. Sapiehy. Zdaniem ks. prof. Jerzego Wolnego ks. Kubina mógł być kandydatem arcybiskupa.

W diecezji kieleckiej od 1910 roku biskupem był Augustyn Łosiński. Zmarł w 1937 roku. Arcybiskup Adam S. Sapieha wziął udział w jego pogrzebie. Nowym biskupem kieleckim został ks. Czesław Kaczmarek, kapłan diecezji płockiej, na biskupa wyświęcony 4 września 1938 roku przez nuncjusza apostolskiego w Polsce, którym był Filippo Cortesi. Arcybiskup Sapieha nie przybył na jego ingres.

Udział metropolity mierzy się także jego obecnością w pogrzebach biskupów w obrębie metropolii kościelnej. Udział w pogrzebach nie wynikał z obowiązku, ale był wyrazem związku jedności. W 1930 roku był w Katowicach na pogrzebie

31 Z. Wilgusz, *Kronika życia i działalności Adama Stefana kardynała księcia Sapiehy*, s. 224.

32 Z. Wilgusz, *Kronika życia i działalności Adama Stefana kardynała księcia Sapiehy*, s. 224.

33 Z. Wilgusz, *Kronika życia i działalności Adama Stefana kardynała księcia Sapiehy*, s. 225.

34 Z. Wilgusz, *Kronika życia i działalności Adama Stefana kardynała księcia Sapiehy*, s. 230.

bp. Lisieckiego. Arcybiskup Adam S. Sapieha wziął udział w pogrzebie abp. Leona Wałęgi w Tuchowie w 1933 roku, bp. Franciszka Lisowskiego w Tarnowie w 1939 roku i bp. Edwarda Komara także w Tarnowie w 1943 roku.

Najczęściej odwiedzał diecezję tarnowską. W 1933 roku wziął udział w diecezjalnym Kongresie Eucharystycznym w Tarnowie. W 1936 roku przewodniczył uroczystościom 900-lecia urodzin św. Stanisława w Szczepanowie, a w 1943 roku wobec śmierci bp. Komara udzielił święceń kapłańskich neoprezbiterom diecezji tarnowskiej. Ponadto w latach wojny zabiegał o kapelana obozu w Pustkowie koło Dębicy. I wreszcie na uwagę zasługuje sprawa seminariów duchownych diecezji katowickiej i częstochowskiej. W 1925 roku pierwszy biskup częstochowski Teodor Kubina uzyskał zezwolenie na budowę seminarium częstochowskiego w Krakowie. Wtedy abp Adam S. Sapieha oświadczył, iż życzyłby sobie, by także śląskie seminarium duchowne zbudowało swój dom w Krakowie, tym więcej, że już od kilku lat klerycy górnośląscy, a przynajmniej znaczna ich część, nie udawała się do seminarium we Wrocławiu, ale szukała miejsca w Krakowie. 28 listopada 1926 roku abp Sapieha poświęcił kamień węgielny pod budynek Śląskiego Seminarium Duchownego naprzeciw Muzeum Narodowego w Krakowie. Rozmowy arcybiskupa z biskupem katowickim Arkadiuszem Lisieckim zakończyły się 12 czerwca 1928 roku podpisaniem umowy³⁵. Trzy lata później, 28 listopada 1931 roku, biskup katowicki Stanisław Adamski poświęcił nowy gmach seminarium śląskiego w Krakowie. Wcześniej, bo w 1930 roku abp Adam S. Sapieha poświęcił nowy gmach seminarium częstochowskiego w Krakowie.

W stosownych umowach metropolita krakowski udzielił seminarium śląskiemu i częstochowskiemu prawa egzempcji, które zapewniały biskupowi katowickiemu i częstochowskiemu pełną jurysdykcję w obrębie własnych gmachów seminaryjnych w Krakowie. Ale równocześnie biskupi Krakowa, Częstochowy i Katowic zachęcali rektorów wszystkich trzech seminariów duchownych mających swoją siedzibę w Krakowie do tego, by częściej spotykali się razem, w celu porozumienia się we wspólnej sprawie. Do członków Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego Adam S. Sapieha mówił w 1926 roku, iż jest przekonany, że uczęszczanie alumnów seminarium śląskiego i częstochowskiego razem z alumnami krakowskimi na wspólne wykłady podniesie żywotność

35 *Umowa pomiędzy JE Księciem Metropolitą Adamem Stefanem Sapiehą, Arcybiskupem Krakowskim, a JE Księdzem Biskupem Arkadiuszem Lisieckim, Biskupem Śląskim w sprawie Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie z 12 VI 1928 r.*, w: *Świadek dziejów narodu*, t. 2, s. 216–219.

i intensywność pracy młodzieży duchownej i wyrobi szlachetne współzawodnictwo. Decyzja o utworzeniu seminariów duchownych śląskiego i częstochowskiego w Krakowie umożliwiła studentom teologii zdobyć wykształcenie uniwersyteckie, mieć kontakt ze środowiskiem naukowym i bibliotekami Krakowa. Młodzi ludzie chłonili nie tylko wiedzę, ale i umacniali polskość, a jako kapłani szczepili ją wiernym na Górnym Śląsku i Zagłębiu Dąbrowskim.

„Metropolita Polaków”

W latach II wojny światowej Kraków stał się miejscem Konferencji Episkopatu, ale już nie tylko krakowskiej prowincji kościelnej, ale tych biskupów, którzy w warunkach wojennych mogli przybyć do Krakowa przede wszystkim z Generalnego Gubernatorstwa. Pierwsza z nich odbyła się 14 listopada 1940 roku. Przybyli na nią biskupi metropolii krakowskiej, ale także biskupi z Przemyśla z archidiecezji lwowskiej i z Sandomierza z metropolii warszawskiej. Przedmiotem obrad była sprawa seminariów duchownych, którym groziła likwidacja i komasacja do dwóch. Kolejne konferencje odbywały się w Krakowie w kolejnych latach wojny i okupacji (5 maja 1941, 23 sierpnia 1941, 4 maja 1942, 1 czerwca 1943). Przybywali na nie biskupi z Generalnego Gubernatorstwa³⁶.

Nawała II wojny światowej doprowadziła do zniszczenia wielu dzieł miłosierdzia. Adam S. Sapieha już na początku września 1939 roku zaprosił do siebie prof. Stanisława Kutrzebę, prof. Ludwika Piotrowicza, Rudolfa Jędrzejowskiego, ks. Jana Piwowarczyka i ks. Edwarda Lubowieckiego. Postanowili razem powołać Obywatelski Komitet Pomocy. Na potrzeby komitetu przekazał 100 tysięcy złotych. Komitet został uznany przez władze niemieckie i podjął pracę. Skoro jednak w 1940 roku władze okupacyjne zgodziły się na powstanie Rady Głównej Opiekuńczej abp Adam S. Sapieha, który był przy jej tworzeniu, włączył OKP do RGO³⁷. Działalność dobroczynna, zwłaszcza zawieszanej Caritas, dzięki staraniom abp. Sapiehy znalazła dla siebie przestrzeń i przyjęcie

36 Po zakończeniu wojny, a jeszcze przed przybyciem prymasa Augusta Hłonda, Adam S. Sapieha zwołał pierwszą konferencję Episkopatu Polski, która odbyła się w dniach 26–27 czerwca 1945 roku w Częstochowie.

37 J. Ronikier, *Rada Główna Opiekuńcza i jej współpraca z metropolitą krakowskim Adamem Sapiehą w ramach działalności pomocowej i charytatywnej w czasie okupacji niemieckiej (1939–1945)*, w: *Kardynał Adam Stefan Sapieha 1867–1951. Księżę Niezłomny*, red. J. Urban, Kraków 2014, s. 95–108.

w ramach Rady Głównej Opiekuńczej. Na gruncie krakowskim reprezentował ją ks. Edward Lubowiecki, a po jego aresztowaniu w 1942 roku ks. Stanisław Jasiński, ale odpowiedzialność spoczywała w rękach hr. Adama Ronikiera i abp. Adama S. Sapiehy³⁸.

W latach II wojny światowej Adamowi S. Sapieże wypadło organizować duszpasterstwo w podzielonej archidiecezji, której zachodnia część została włączona do Reichu. On także podjął wielkie dzieło duszpasterstwa polskich robotników przymusowych w III Rzeszy.

W tym czasie przez Kraków przeszło kilkuset księży pochodzących z kilku diecezji. Odkąd Katowice i Kraków dzieliła granica Reichu i Generalnej Guberni, śląscy klerycy szukali w Krakowie schronienia. W Krakowie zamieszkał biskup pomocniczy katowicki Juliusz Bieniek. Szereg księży katowickich wysiedlonych z macierzystej diecezji Adam S. Sapieha przyjął do diecezji krakowskiej i wyznaczył im obowiązki duszpasterskie. Pozostawił ich do końca wojny na stanowiskach zapewniających im utrzymanie. Kraków za swoją okupacyjną przystań wybrało Towarzystwo Chrystusowe. Jego księża i klerycy zamieszkałi najpierw u kapucynów krakowskich, a następnie u franciszkanów. Siostry urszulanki kościelne zamieszkały w domu przy ul. Kanoniczej 14, wizytki warszawskie przy ul. Poselskiej 23, a wizytki jasielskie w klasztorze wizytek przy ul. Krowoderskiej³⁹.

Także po zakończeniu II wojny światowej 4 marca 1946 roku kard. Adam S. Sapieha otrzymał pełnomocnictwa nadzwyczajne dla załatwiania w imieniu Stolicy Apostolskiej ściśle określonych spraw kościelnych, na terytorium metropolii krakowskiej i lwowskiej. Niebawem wikariusz generalny diecezji kieleckiej poinformował kard. Sapiehę, że pismem z 22 marca 1946 roku kard. Hlond powiadomił go, że od 1 kwietnia kard. Sapieha wykonywać będzie w stosunku do diecezji należących do krakowskiej i lwowskiej prowincji kościelnej te prawa Stolicy Świętej, które dotychczas jemu służyły jako pełnomocnictwa Stolicy Apostolskiej nadane mu dekretem Kongregacji dla Spraw Nadzwyczajnych Kościoła z 8 lipca 1945 roku. Wikariusz generalny kielecki deklarował, że odtąd

38 *Sprawozdanie Delegatury Rządu Rzeczypospolitej na Kraj dot. spotkania abp. A. Sapiehy i hr. Adama Ronikiera z rządem Generalnego Gubernatorstwa 14 XII 1942 r.*, w: *Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam Stefan Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych*, red. J. Marecki, t. 5: *Działalność polityczna*, red. C. Kuta, R. Opulski, Kraków 2020, s. 358–363.

39 B. Przybyszewski, *Adam Stefan kardynał Sapieha*, s. 171. Podczas niemieckiej okupacji, ze względu na warunki wojenne, Kraków stał się miejscem III instancji sądowej dla biskupstw Generalnej Guberni.

na ręce ks. kard. Sapiehy będzie kierował wszystkie prośby o łaski i dyspensy, które służą Stolicy Świętej⁴⁰. 29 marca 1947 roku kard. Hlond i kard. Sapieha, upoważnieni przez Kongregację do spraw Nadzwyczajnych Kościoła do oznaczenia trybunałów III instancji, postanowili, że ich miejscem będą Gniezno i Kraków dla wszystkich sądów duchownych w Polsce⁴¹.

Z kolei po śmierci kard. Hlonda w październiku 1948 roku kard. Sapieha otrzymał z Rzymu telegram podpisany przez Mons. Tardiniego z wiadomością, że wobec wakatu na stolicy prymasowskiej on otrzymuje *facultates*, które dotąd służyły Kardynałowi Prymasowi. Wobec tego telegramu kard. Sapieha zwrócił się do ks. Antoniego Baraniaka, dotychczasowego kapelana i sekretarza prymasa Hlonda z pytaniem, czy kancelaria Prymasa otrzymała pismo w sprawie zakresu *facultates* (chodziło mu konkretnie o przyjmowanie księży obrządków wschodnich), a jeśli tak, to czy może mu je odesłać⁴².

W Krakowie uruchomiono kościelny trybunał trzeciej instancji wykraczający kompetencjami poza granice metropolii. Stanowiło go odrębne kolegium sędziów. Jego oficjałem był ks. prof. Jan Krzemieniecki, prof. prawa kanonicznego na Uniwersytecie Jagiellońskim. Trybunał III instancji działał w Krakowie do 1956 roku⁴³.

Zaraz po wycofaniu się sił niemieckich z Krakowa w styczniu 1945 roku Konferencja Episkopatu Polski powołała abp. Adama S. Sapiehę na przewodniczącego Komisji ds. Charytatywnych. Na posiedzeniu Komisji odbytym w dniach 26–27 czerwca 1945 roku Komisja zleciła utworzenie krajowej Centrali Caritas z siedzibą w Krakowie. W skład Komisji weszli także bp Jan Lorek z Sandomierza, bp Teodor Kubina z Częstochowy i bp Czesław Kaczmarek z Kielc. Arcybiskup Sapieha zaproponował, aby pierwszym dyrektorem Centrali Caritas w powojennej Polsce został ks. Karol Pękała⁴⁴. 25 sierpnia 1945 roku Adam S. Sapieha jako przewodniczący ogłosił dokument, iż w myśl uchwały księży biskupów zebranych na konferencji w Częstochowie w dniach 26 i 27 czerwca 1945 roku została powołana centrala kościelnej akcji charytatywnej pod nazwą:

40 Pismo wikariusza generalnego diecezji kieleckiej do kard. A. Sapiehy z 2 IV 1946 r., w: Świadek dziejów narodu, t. 2, s. 467–468. Był nim ks. dr Kazimierz Dworak.

41 J. Pasierbek, *Organizacja sądownictwa kościelnego*, s. 409–410.

42 List kard. A. Sapiehy do ks. A. Baraniaka z 3 XI 1948 r., w: Świadek dziejów narodu, t. 2, s. 481.

43 J. Pasierbek, *Organizacja sądownictwa kościelnego*, s. 411.

44 Ks. Pękała został także redaktorem czasopisma „Caritas” wydawanego w Krakowie. W grudniu 1946 roku został biskupem pomocniczym diecezji tarnowskiej i jako biskup pełnił w Konferencji Episkopatu Polski ds. Duszpasterstwa Dobroczynnego.

Krajowa Centrala Caritas, która otrzymała osobowość prawną kościelną na mocy kanonów kodeksu prawa kanonicznego i artykułów 1, 16 i 24 konkordatu. Niedługo potem władze PRL wypowiedziały konkordat. Dla Caritas pozostał więc przede wszystkim autorytet jej przewodniczącego. Do kraju napływała pomoc z zagranicy. Charakterystyczny był adres przesyłanych darów: „Arcybiskup Sapieha – Kraków – Polska”. Poza UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*), która współpracowała z rządem, 37 organizacji charytatywnych podjęło współpracę z Caritas, przysyłając paczki o wartości 77 mln dolarów. Od żywności, przez odzież, lekarstwa, po ambulanse rentgenologiczne. Udział Caritas to ok. 20 mln zł pochodzących z ofiar. To także pomoc duchowa: rekolekcje, dni skupienia, katechezy. Ponadto podjęto opiekę zdrowotną w domach przez odwiedzanie chorych przez opiekunki rejonowe i fachowe pielęgniarki, a dalej leczenie sanatoryjne i szpitalne, przez opiekę nad mieszkańcami domów starców. Dalej troska o dziecko: żłóbki, domy dziecka, kolonie letnie, cykliczne badania dzieci, troska o dzieci z niepełnosprawnością, aż po wielki dom dla dzieci-kalek ofiar wojny zorganizowany w Świebodzinie. Kolejne to kuchnie ludowe nazywane kuchniami Caritas. Tylko w 1947 roku na kuchnie Caritasu wydano ćwierć miliarda złotych.

Nazwisko Adama Stefana Sapiehy było hasłem wywoławczym, jego nazwisko mobilizowało. Powoływanie się na jego osobę uruchamiało różne instancje, otwierało gabinety ministerialne, ułatwiał rozwiązywanie spraw. Jego apele otwierały serca i kieszenie.

Kard. A. Sapieha nie ograniczał się jedynie do protektoratu. Wieloma sprawami sam się zajmował, brał udział w posiedzeniach pracowników Centrali, uczestniczył w zjazdach dyrektorów diecezjalnych, spotykał się z personelem, kiedyś poleciał samolotem do Gdyni, by zobaczyć, jak jest organizowany odbiór darów. Zwiedzał magazyny. Starał się z każdym spotkać i dowiedzieć się o potrzebach, trudnościach, sposobach działania. Nie zaniedbywał własnej Caritas Archidiecezji Krakowskiej. Kraków jako miasto, które najmniej ucierpiało w czasie wojny, stał się miejscem, do którego udawali się ci, którzy nie mieli się gdzie udać. To ludność powstańczej Warszawy, to także ludność kresowa⁴⁵.

Działalność Caritas została brutalnie przerwana decyzją komunistycznych władz w styczniu 1950 roku. Majątek Krajowej Centrali Caritas został jednostronną decyzją odebrany Kościołowi i przekazany utworzonemu przez

45 J. Majka, *Działalność charytatywno-społeczna Adama Stefana Sapiehy po drugiej wojnie światowej (1945–1951)*, w: *Księga sapieżyńska*, t. 1, s. 311–318.

komunistyczne władze Zrzeszeniu Katolików Caritas. Kardynał Sapieha 21 lutego 1950 roku wydał oświadczenie o nieangażowaniu się duchowieństwa w struktury organizacji zajętej przez państwo, które spotkało się z krytyką władz⁴⁶. Likwidacja Caritas podkopała jeszcze jego kruche zdrowie. Zmarł 23 lipca 1951 roku w Krakowie⁴⁷.

Zakończenie

W roku śmierci kard. Sapiehy Archidiecezja Krakowska liczyła 317 parafii i 780 księży⁴⁸. Oznacza to, że w latach jego biskupich rządów przybyło ponad 100 parafii, a liczba księży się podwoiła. Wyświęcił 558 kapłanów diecezjalnych krakowskich. Kilku z nich zostało wyniesionych na ołtarze. W 1946 roku w swojej kaplicy w pałacu biskupim w Krakowie przy ul. Franciszkańskiej 3 na kapłana wyświęcił późniejszego św. Jana Pawła II, a wcześniej, bo w 1931 roku wyświęcił aż trzech przyszłych błogosławionych kapłanów: ks. Piotra Dańkowskiego i ks. Michała Rapacza – męczenników oraz ks. Władysława Bukowińskiego, który stał się więźniem gułagów i apostołem Kazachstanu.

Do 1925 roku Adam S. Sapieha określany jako książę biskup, od tego roku jako książę metropolita, od 1946 roku jako kardynał, ostatecznie do historii przeszedł jako „Książę Niezłomny”. Na ten tytuł zasłużył postawą w latach II wojny światowej i pierwszych lat komunizmu. Jego postać należy do historii Krakowa i archidiecezji krakowskiej, ale jego aktywność znacznie wykroczyła poza terytorium krakowskiej metropolii kościelnej.

46 Oświadczenie kard. A. S. Sapiehy w sprawie zlikwidowanego Caritasu kościelnego wraz z wytycznymi nieangażowania się duchowieństwa na rzecz powołanej przez władze instytucji świeckiej z 21 II 1950 r., w: *Świadek dziejów narodu*, t. 2, s. 513–514. Później jednak, wobec podziału na tych, którzy bronili dotychczasowej organizacji kościelnej „Caritas”, i tych, którzy nadal chcieli pracować w tej organizacji już w strukturze państwowej, A. S. Sapieha miał powiedzieć do sekretarza Episkopatu Polski bp. Chormańskiego, że „błędem jest odrywać w obecnej sytuacji księży od Caritasu” (J. Żaryn, *Kościół i władza w Polsce (1945–1950)*, Warszawa 1997, s. 294).

47 B. Przybyszewski, *Ostatnia choroba kardynała Sapiehy*, w: *Księga sapieżyńska*, t. 2, s. 763–768.

48 „Notificationes” 1952 (maszynopis na prawach druku), s. 9.

Bibliografia

- Apele Arcybiskupiego Komitetu Ratunkowego dla Krakowa o pomoc dla potrzebujących z lat 1931–1938, w: *Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam Stefan Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych*, red. J. Marecki, t. 3: *Działalność charytatywna*, red. S. Furtak, J. Marecki, Kraków 2020, s. 224–226, 236–237, 241–242, 244–245, 252–255.
- Czajowski J., *Kardynał Adam Stefan Sapieha*, Wrocław 1997.
- Elenchus venerabilis cleri tam saecularis quam regularis dioeceseos Cracoviensis S. Sedi Apostolicae immediatae subjectae pro Anno Domini 1912*, Cracoviae 1912.
- Florkowski E., *Listy pasterskie Adama Stefana Sapiehy*, w: *Księga sapieżyńska*, t. 1, red. J. Wolny, Kraków 1982, s. 179–196.
- Godlewski E., *Działalność księcia metropolity Adama Stefana Sapiehy w okresie Wielkiej Wojny*, w: *25 lat pasterzowania Księcia Metropolity Adama Stefana Sapiehy*, red. F. Machay, Kraków 1937, s. 31–46.
- Kracik J., *Krakowskie Seminarium Duchowne w latach 1911–1951*, w: *Księga sapieżyńska*, t. 1, red. J. Wolny, Kraków 1982, s. 197–203.
- Kracik J., *Rozwój sieci parafialnej i dekanalnej diecezji krakowskiej w latach 1912–1951*, w: *Księga sapieżyńska*, t. 1, red. J. Wolny, Kraków 1982, s. 409–436.
- Kumor B., *Arcybiskup Adam Stefan Sapieha jako metropolita krakowski (1925–1951)*, w: *Kardynał Adama Stefan Sapieha*, red. S. Stępień, Przemyśl 1995, s. 163–167.
- Kumor B., *Stanowisko biskupa Adama Stefana Sapiehy wobec reorganizacji Kościoła w Polsce i powstania metropolii krakowskiej (1920–1925)*, w: *Księga sapieżyńska*, t. 2, red. J. Wolny, Kraków 1985, s. 27–42.
- List ingresowy A. S. Sapiehy z 3 III 1912, „Notificationes e Curia Principis Episcopi Cracoviensis” 1912, nr 3–4, s. 23–31.
- List A. S. Sapiehy z 8 XII 1925, „Notificationes e Curia Principis Episcopi Cracoviensis” 1925, nr 12, s. 1–2.
- List kard. A. Sapiehy do ks. A. Baraniaka z 3 XI 1948 r., w: *Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam Stefan Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych*, red. J. Marecki, t. 2: *Działalność organizacyjno-kościelna*, red. A. Czocher, Ł. Marek, Kraków 2020, s. 481.
- Majka J., *Działalność charytatywno-społeczna Adama Stefana Sapiehy po drugiej wojnie światowej (1945–1951)*, w: *Księga sapieżyńska*, t. 1, red. J. Wolny, Kraków 1982, s. 309–324.

- Oświadczenie kard. A. S. Sapiehy w sprawie zlikwidowanego Caritasu kościelnego wraz z wytycznymi nieangażowania się duchowieństwa na rzecz powołanej przez władze instytucji świeckiej z 21 II 1950 r.*, w: *Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam Stefan Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych*, red. J. Marecki, t. 2: *Działalność organizacyjno-kościelna*, red. A. Czocher, Ł. Marek, Kraków 2020, s. 513–514.
- Panek B., *Krakowskie organizacje charytatywne w latach 1918–1939*, Kraków 1986.
- Pasierbek J., *Organizacja sądownictwa kościelnego w metropolii krakowskiej (1925–1975)*, „*Analecta Cracoviensia*” 10 (1978), s. 387–431.
- Pismo ks. dr. Kazimierza Dworaka wikariusza generalnego diecezji kieleckiej do kard. A. Sapiehy z 2 IV 1946 r.*, w: *Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam Stefan Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych*, red. J. Marecki, t. 2: *Działalność organizacyjno-kościelna*, red. A. Czocher, Ł. Marek, Kraków 2020, s. 467–468.
- Protokół z posiedzenia biskupów metropolii krakowskiej w sprawie taks za posługi religijne z 23 II 1938 r. w Krakowie*, w: *Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam Stefan Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych*, red. J. Marecki, t. 2: *Działalność organizacyjno-kościelna*, red. A. Czocher, Ł. Marek, Kraków 2020, s. 328–329.
- Przemówienie bp. Juliana Groblickiego na temat działalności kard. A. Sapiehy, wygłoszone w katedrze na Wawelu podczas nabożeństwa z okazji setnej rocznicy jego urodzin, Kraków 12 V 1967 r.*, w: *Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam Stefan Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych*, red. J. Marecki, t. 1: *Działalność duszpasterska*, red. M. Marosz, Kraków 2020, s. 452.
- Przybyszewski B., *Adam Stefan kardynał Sapieha. Pasterz Dobry – Księżę Niezłomny 1867–1951*, Łańcut 2002.
- Przybyszewski B., *Ostatnia choroba kardynała Sapiehy*, w: *Księga sapieżyńska*, t. 2, red. J. Wolny, Kraków 1986, s. 763–768.
- Relatio de ingressu seu de inthronisatione Celsissimi Principis Episcopi Adami Stephani Sapieha in sedem Sancti Stanislai Episcopi Martyris*, Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Acta actorum capituli, sygn. Aa 36, s. 131–133.
- Rittner E., *Prawo kościelne katolickie*, t. 1, Lwów 1907.
- Ronikier J., *Rada Główna Opiekuńcza i jej współpraca z metropolitą krakowskim Adamem Sapiehą w ramach działalności pomocowej i charytatywnej*

- w czasie okupacji niemieckiej (1939–1945), w: *Kardynał Adam Stefan Sapieha 1867–1951. Księżę Niezłomny*, red. J. Urban, Kraków 2014, s. 95–108.
- Sprawozdanie Delegatury Rządu Rzeczypospolitej na Kraj dot. spotkania abp. A. Sapiehy i hr. Adama Ronikiera z rządem Generalnego Gubernatorstwa 14 XII 1942 r.*, w: *Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam Stefan Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych*, red. J. Marecki, t. 5: *Działalność polityczna*, red. C. Kuta, R. Opulski, Kraków 2020, s. 358–363.
- Szal A., *Działalność delegacji przemyskiej Księżęco-Biskupiego Komitetu w okresie pierwszej wojny światowej*, w: *Kardynał Adam Stefan Sapieha. Środowisko rodzinne, życie i dzieło*, red. S. Stępień, Przemyśl 1995, s. 151–155.
- Umowa pomiędzy JE Księciem Metropolitą Adamem Stefanem Sapiehą, Arcybiskupem Krakowskim, a JE Księdzem Biskupem Arkadiuszem Lisieckim, Biskupem Śląskim w sprawie Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie z 12 VI 1928 r.*, w: *Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam Stefan Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych*, red. J. Marecki, t. 2: *Działalność organizacyjno-kościelna*, red. A. Czocher, Ł. Marek, Kraków 2020, s. 216–219.
- Urban J., *Pierwsze lata posługi księcia-biskupa Adama Stefana Sapiehy w diecezji krakowskiej*, w: *Charisteria Tito Górski oblata. Studia i rozprawy ofiarowane profesorowi Tytusowi Górskiemu*, red. R. M. Zawadzki, S. Stabryła, Kraków 2003, s. 269–285.
- Wezwanie bp. A. S. Sapiehy skierowane do kapłanów w sprawie poparcia i kolportażu tygodnika „Dzwon Niedzielny”*, zamieszczone w „Notificationes” listopad–grudzień 1924 r., w: *Świadek dziejów narodu. Kardynał Adam Stefan Sapieha (1867–1951) w dokumentach archiwalnych*, red. J. Marecki, t. 2: *Działalność organizacyjno-kościelna*, red. A. Czocher, Ł. Marek, Kraków 2020, s. 163–165.
- Wilgusz Z., *Kronika życia i działalności Adama Stefana kardynała księcia Sapiehy*, w: *Kardynał Adam Stefan Sapieha. Środowisko rodzinne, życie i dzieło*, red. S. Stępień, Przemyśl 1995, s. 203–242.
- Wolny J., *Biogram kardynała Adama Stefana Sapiehy*, w: *Księżę Niezłomny. Kardynał Adam Stefan Sapieha*, red. R. Bogacz, Kraków 2001, s. 7–72.
- Wróbel W., *Troska biskupa Adama Sapiehy o wysiedlonych i uchodźców w latach 1914–1916*, Kraków 1999.
- Żaryn J., *Kościół a władza w Polsce (1945–1950)*, Warszawa 1997.